

**ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ ГРУПОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ
ЯК ЧИННИКА ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

Товстокора Ю. В.

Стаття: “Програма дослідження групової рефлексії як чинника професійного самовизначення майбутніх психологів”.

У статті викладено логіку дослідження групової рефлексії як чинника професійного самовизначення майбутніх психологів у ситуації невизначеності ринку праці, яка ґрунтується на припущенні, що ефективність впливу групової рефлексії на якість професійного самовизначення і подальшої професійної самореалізації залежить від її локалізації у часовому просторі професійної підготовки студентів-психологів. Обґрунтовано методи дослідження групової рефлексії. Представлено проект програми емпіричного дослідження.

Ключові слова: професійне самовизначення, групова рефлексія, показники, методи дослідження.

Товстокора Ю. В.

Статья “Программа исследования групповой рефлексии как фактора профессионального самоопределения будущих психологов”.

В статье изложена логика исследования групповой рефлексии как фактора профессионального самоопределения будущих психологов в ситуации неопределенности рынка труда, которая исходит из предположения, что эффективность влияния групповой рефлексии на качество профессионального самоопределения и дальнейшую профессиональную самореализацию зависит от ее локализации во временном пространстве профессиональной подготовки студентов-психологов. Обоснованы методы

исследования групповой рефлексии. Представлен проект программы эмпирического исследования.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, групповая рефлексия, показатели, методы исследования.

Tovstokoroy J. V.

Article “The research program of group reflection as a factor of future psychologists professional self-determination”.

The article describes the logic of the study group reflection as a factor in the future of professional self psychologists in the labor market situation of uncertainty, based on the assumption that the effectiveness of the influence group reflection on the quality of professional self and further professional self-realization depends on its location in a temporary space training psychology students. Sound methods of research group reflection. A draft program of empirical research.

Key words: professional self, group reflection, indicators, methods of research.

Актуальність. Економічні та соціальні трансформації останніх двох десятиліть зумовили бурхливий розвиток на пострадянському просторі професії психолога і психології як сфери практичної діяльності, що стало відповіддю на суспільний запит на компенсацію диспропорцій розвитку ринкових стосунків, пом'якшення тиску на людину, спричиненого її перебуванням в конкурентних умовах. Започаткування ринку психологічних послуг, розвиток галузевих психологічних служб, з одного боку, сприяли підняттю престижності професії психолога, появі широкої освітньої пропозиції для отримання даного фаху. З іншого ж боку, ці перетворення породили і низку викликів для професійного самовизначення психолога, зумовлених необхідністю вибудовування свого професійного шляху саме в умовах ринку з притаманною йому невизначеністю ситуації. Так, диспро-

порції між пропозицією навчання фаху і реальним ринковим попитом на фахових психологів мають своїм наслідком розмитість професійних перспектив, примарність гарантій працевлаштування за спеціальністю.

Ще однією складовою, яка поглиблює ситуацію невизначеності для майбутнього психолога, є можлива сфера його професійної самореалізації, нормативно визначена галузевим стандартом вищої освіти щодо освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра зі спеціальності «0401 – Психологія». Згідно з цим стандартом психолог зазначеного кваліфікаційного рівня має право на роботу, здебільшого прямо не пов'язану з психологією, а саме: організатор з персоналу; фахівець з найму робочої сили; помічник керівника виробничого підрозділу; інспектор з соціальної допомоги; фахівець з вирішення конфліктів (побутова сфера); лаборант у галузі освіти. Отже, в нормативній частині маємо очевидну неповноту "покриття" освітньою послугою очікувань її споживачів щодо можливості скористатися результатами навчання, що звужує поле професійної самореалізації, посилюючи тим самим ситуацію невизначеності.

Звісно, освітня система як частина нормативно-соціального змінного середовища життєдіяльності людини, перебуваючи під постійним впливом описаної вище ситуації на ринку праці, вступає в процес самоорганізації, тобто, на думку Р. Абдєєва [1], створює замкнуті контури саморегуляції для забезпечення самовизначення майбутнього фахівця, тобто стихійно підтримує певний баланс між підготовкою фахівця і ринковим попитом. Але для студента, який перебуває в стані переживання невизначеності, цей баланс може бути неочевидним і його персональне значення може бути встановлено тільки при оволодінні майбутнім фахівцем широким, звільненим від стереотипів і обмежень поглядом на професійне самовизначення та подальшу професійну самореалізацію (його перспективи, засоби, шляхи, напрями тощо).

Отже, актуальним завданням практики підготовки майбутнього фахівця є зменшення негативного впливу спричиненої ринковими умовами ситуації невизначеності на якість професійного самовизначення, подальшу професійну самореалізацію. Це актуалізує потребу пошуку саморегуляційного інструменту розширення відбиття для подолання існуючих викликів. Перспективу її розв'язання ми бачимо у створенні груп-рефлексивного середовища, сприятливого для набуття студентами-психологами широкого погляду на професійну самореалізацію, появи у них психологічних новоутворень як складової професіоналізму. Таким чином, у пошуку засобу подолання невизначеності ми звертаємося до групової рефлексії [5] як чинника професійного самовизначення майбутнього психолога.

На сьогодні в науковому полі групову рефлексію розглядають як психологічний механізм переосмислення (І. М. Семенов, С. Ю. Степанов, М. І. Найденов, Л. А. Найденова, Л. В. Григоровська та ін.), невід'ємний елемент змістового, смислового та ресурсного відбиття суб'єктом реальності, варіативною складовою якого є обсяг відбиття (М. І. Найденов). Існують також проектні, тобто спеціально створені, можливості для виникнення і функціонування рефлексивних середовищ, підготовлені інтерпретаційними зусиллями спеціалістів різних напрямів (М. Г. Алексєєв, Ю. І. Машбиць, М. І. Найденов, М. Л. Смульсон та ін.). Слід зазначити, що притаманні сучасній освіті групові дискусії, інтерактивні методи навчання, професійні конкурси, дружній характер міжособових взаємин у навчальному процесі утворюють і стихійні можливості для функціонування рефлексії і виникнення рефлексивних середовищ.

При цьому *наукову проблему* становить відсутність наукових знань щодо оптимальної локалізації групової рефлексії в часі, аби вона ефективно виконувала функцію чинника професійного самовизначення майбутніх психологів.

Метою статті є презентація розробленої програми експериментального вивчення групової рефлексії як чинника професійного самовизначення майбутніх психологів та обґрунтування достатності передбачених нею ліній аналізу для виявлення локалізації групової рефлексії і впливу цієї локалізації на ефективність професійного самовизначення.

Перш, ніж представити програму дослідження, зробимо необхідні для розуміння її дизайну пояснення, пов'язані з трактуванням в науковій літературі руслі поняття професійного самовизначення та підходів до його вивчення. У руслі підходу К. О. Абульханової-Славської до професійного самовизначення як однієї із сфер реалізації особистістю своєї життєвої перспективи [2], під професійним самовизначенням розуміють процес формування особистістю свого ставлення до професійного – трудового – середовища і спосіб самореалізації (П. А. Шавір) [8]. Велика кількість публікацій з цієї теми пов'язана з проблематикою профорієнтації і, як правило, зводить професійне самовизначення до певних етапів: вибору професії, вступу до вищого навчального закладу (А. М. Кухарчук, Г. П. Ніков та інші), вибору професійної діяльності (Є. М. Борисова, А. М. Столяренко, І. О. Савінкова, В. М. Поздняков та інші). Утім ряд авторів розглядають професійне самовизначення в більш широкому контексті – як складову процесу самовизначення особистісного, яке є новоутворенням періоду ранньої юності та пов'язано з появою внутрішньої позиції дорослої людини (Л. І. Божович, М. Р. Гінзбург, І. С. Кон, Г. В. Снегерова та інші). Окремі дослідники включають процес професійного самовизначення в процес розвитку особистості як його необхідну і невід'ємну частину (Є. І. Головаха, Т. В. Кудрявцев, Є. О. Климов, М. С. Пряжников, Є. Ю. Пряжникова та ін.).

Процесуальність поняття професійного самовизначення і відображеної ним реальності підкреслюється контекстом його дослідження в рамках проблематики професійної самореалізації. У психологічній літературі

зазначається, що професійне самовизначення є *тривалим процесом само-реалізації* професіонала в обраній спеціальності (І. П. Андрійчук, Л. В. Долинська, Є. О. Климов, В. П. Панок, М. С. Пряжников, М. Ф. Шевченко), адже вибір професії – це не тільки вибір того чи іншого виду діяльності, а й вибір відповідного життєвого шляху, місця у процесі суспільного виробництва, способу включення в соціум, незалежний від вікових рамок. Отже, питання професійного самовизначення важливо розглядати як з позиції проблеми самореалізації особистості, так і в аспекті проблеми вибору, беручи при цьому до уваги, що і сам процес вибору – не поодинокий акт і питання професійного самовизначення може неодноразово поставати впродовж життя людини.

З огляду на зазначене вище, періодом дослідження професійного самовизначення нами обрано час здобування спеціальності у вищому навчальному закладі. При цьому передбачається, що в емпіричному дослідженні братимуть участь студенти-психологи на різних етапах навчання. Вибірка включатиме студентів ВНЗ у кількох областях України, а саме Запорізькій, Донецькій, Київській. Планується, що загальна кількість учасників дослідження перебуватиме в межах 500 осіб і складатиметься із студентів не менше як 4-х академічних груп та студентів – учасників масового опитування. Для з'ясування впливу локалізації групової рефлексії на якість процесів самовизначення експериментальні процедури планується проводити на початковому етапі навчання та на етапі опанування спеціальних предметів (навчальних дисциплін). Відповідно до цього дві із чотирьох академічних груп матимуть статус контрольних, дві – формувальних.

Згідно з метою дослідження нами сформульовано дві гіпотези щодо дослідження професійного самовизначення.

Гіпотеза 1 – нульова гіпотеза для контрольної групи припускає відсутність відмінностей між замірами, що планується проводити на початковому етапі навчання та на етапі опанування спеціальних предметів.

Гіпотеза 2 – нульова гіпотеза для формувальної групи припускає відсутність відмінностей між замірами у формувальних групах.

Наявність формувального ефекту буде засвідчувати підтвердження нульової гіпотези для контрольної групи і її спростування для формувальної групи. Такою системою міркувань можна послуговуватися для дослідження групової рефлексії на початку навчання і на етапі опанування спеціальними предметами. Поєднанням двох перевірок (замірів у контрольній і формувальній групі) контролюватиметься наявність і стихійного розвитку, і розвитку, що відбувається в результаті формуючих впливів. Порівняння всієї системи показників на предмет більшої чи меншої їх вираженості на початку навчання чи на етапі вивчення спеціальних предметів може дати відповідь щодо оптимальної локалізації групової рефлексії в період професіоналізації.

Виходячи із зазначеного вище, спробуємо обґрунтувати та представити програму емпіричного дослідження (таб. 1), визначити його інструментарій, адекватний меті та сформульованим гіпотезам. Передусім виокремимо етапи дослідження.

Таблиця 1. Програма емпіричного дослідження групової рефлексії

Етапи дослідження	Експериментальні групи		Методи дослідження
	Контрольні групи	Формувальні групи	
ПОЧАТОК НАВЧАННЯ	1-й ЗАМІР Констатувальний експеримент. <i>Мета</i> – фіксація особливостей професійного самовизначення на початку навчання	1-й ЗАМІР Констатувальний експеримент. <i>Мета</i> – фіксація особливостей професійного самовизначення на початку навчання	Тестування, анкетування, розв'язання малих творчих задач (МТЗ); аналіз продуктів діяльності

МЕДИАНА НАВЧАННЯ (ЕТАП ОПАНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ)	ПЕРЕРВА	ІНТЕСИФІКАЦІЯ процесу професіоналізації студентів через створення груп-рефлексивного середовища зі збереженням та використанням ресурсності індивідуальних і групового суб'єктів	Тренінг-практикум як діагностичний та формуючий метод, аналіз продуктів діяльності
	2-й ЗАМІР Фіксація результатів стихійного розвитку групової рефлексії та особливостей професійного самовизначення з локалізацією на початковому етапі навчання. <i>Мета</i> – встановлення наявності/відсутності змін як результату стихійного розвитку	2-й ЗАМІР Фіксація результатів формувального експерименту з розвитку групової рефлексії (інтенсифікації процесу професіоналізації) та особливостей професійного самовизначення з локалізацією на початковому етапі навчання. <i>Мета</i> – встановлення наявності/відсутності змін як результату формування	Тестування, анкетування, розв'язання малих творчих задач (МТЗ), аналіз продуктів діяльності
	3-й ЗАМІР Констатувальний експеримент з розвитку групової рефлексії з локалізацією на етапі опанування спеціальними предметами	3-й ЗАМІР Констатувальний експеримент з розвитку групової рефлексії з локалізацією на етапі опанування спеціальними предметами	Тестування, анкетування, розв'язання МТЗ, аналіз продуктів діяльності
	ПЕРЕРВА	ІНТЕСИФІКАЦІЯ процесу професіоналізації студентів через створення груп-рефлексивного середовища зі збереженням та використанням ресурсності індивідуальних і групового суб'єктів	Тренінг-практикум, як діагностичний та формуючий метод, аналіз продуктів діяльності

	<p>4-й ЗАМІР Фіксація результатів стихійного розвитку групової рефлексії з локалізацією на етапі опанування спеціальних предметів.</p> <p><i>Мета</i> – встановлення наявності/відсутності змін в особливостях професійного самовизначення як результату стихійного розвитку</p>	<p>4-й ЗАМІР Фіксація результатів формувального експерименту з розвитку групової рефлексії (інтенсифікації процесу професіоналізації) з локалізацією на етапі опанування спеціальних предметів.</p> <p><i>Мета</i> – встановлення наявності/відсутності змін в особливостях професійного самовизначення як результату формування</p>	Тестування, анкетування, розв'язання малих творчих задач (МТЗ), аналіз продуктів діяльності
КІНЦЕВІ РЕЗУЛЬТАТИ	Зміни в якості професійного самовизначення внаслідок стихійного розвитку рефлексії	Зміни в якості професійного самовизначення через інтенсифікацію процесів групової рефлексії	Критерій знаків, статистика призначена для забезпечення вірогідності відмінностей
	Порівняння ефективності застосованих методів, розроблення нового інструментарію		

Планування загального дизайну дослідження передбачає визначення його *інструментарію*. Визначаючи методи дослідження для його *констатувальної* частини, ми виходимо з необхідності враховувати, *по-перше*, те, що особистість спрямована на суб'єктивне досягнення власного професійного самовизначення в процесі навчання; *по-друге*, що на етапі навчання в майбутніх психологів відображення та уявлення про реалізацію себе в професії є скоріше ідеалізованими, ніж реальними; *по-третьє*, що професійне самовизначення під час навчання розглядають передусім через чотири основні критерії: організаційний (характер цілей, мотивів, ціннісних орієнтацій та умов кар'єрного росту тощо), діяльнісно-творчий (переважні засоби і способи реалізації професійної діяльності, професійна компетент-

ність, професійна спрямованість, самоконтроль тощо); суб'єктно-особистісний (рівень сформованості суб'єктних якостей і особистісно-професійного розвитку); результативно-професійний (рівень результативності професійної діяльності, в тому числі реалізації професійних знань, умінь, навичок і практичних професійних дій) [6].

При визначенні дослідницького *інструментарію для формувальної* частини дослідження, ми виходимо з необхідності враховувати, *по-перше*, те, що суб'єкт процесу професіоналізації є активним учасником освітнього процесу та організатором власної учбової діяльності; *по-друге*, що розвиток у студентів продуктивного мислення, здатності брати під сумнів відомі істини сприятиме формуванню у них орієнтації на ресурси свої і групи як індивідуального і групового суб'єктів інтенсифікації професіоналізації; *по-третьє*, що усвідомлення ролі і функцій освітнього середовища (освітня послуга, замовник освітньої послуги, університет, викладачі, академічна група) є основним ресурсом професіоналізації; *по-четверте*, що професійне самовизначення і подальша професійна самореалізація потребують усвідомлення власних потреб щодо ефективного самоменеджменту та визначення тематики тренінгового або коучінгового опанування необхідних навичок ресурсного навчання для засвоєння стратегій «здорової» конкуренції на ринку праці.

Відповідно до мети дослідження у *комплекс дослідницьких методик* ми включили:

1) *тестування* (комплекс тестових методик) – для дослідження професійного самовизначення студентів-психологів (використовуватимуться, зокрема СЖО; САТ; САН; РСК; УСК; «Морфологічний тест життєвих цінностей» В. Ф. Сопова, Л. В. Карпушиної; «Хто Я? 20 речень» Куна і Мак-Портленда, адаптований В. В. Століним та ін.). Перераховані методики дають змогу отримати кількісні та якісні показники, які презентують структурні компоненти самовизначення як на рівні однієї

людини, так і групи в цілому до початку проведення формування (тренінгу).

2) *анкетування* студентів-психологів – для вивчення ступеня готовності до професійного самовизначення на різних етапах навчання. З огляду на згадані раніше певні суперечності у нормативному визначені галузевим стандартом вищої освіти освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра зі спеціальності «0401 - Психологія», постає необхідність дослідити, чи усвідомлюють майбутні фахівці можливі сфери своєї професійної самореалізації за обраною професією.

3) вирішення *малих творчих задач* – для вивчення групової рефлексії як чинника професійного самовизначення майбутніх психологів та її оптимальної локалізації в часі. Розв'язання МТЗ, в яких пошукуваним є професійне самовизначення, орієнтовані на створення ситуації, наближеної до реальної, та спрямовані на: *по-перше*, активізацію в процесі групового рішення стереотипів щодо професійного самовизначення в умовах ринку праці; *по-друге*, зниження бар'єрів, які заважають усвідомленню стереотипів щодо майбутньої професійної самореалізації; *по-третє*, усвідомлення стереотипу ситуації на ринку праці як сталої.

4) *тренінг-практикум* – для створення рефлексивного середовища і формування в ньому групової рефлексії студентів-психологів. Процедури тренінг-практикуму сприятимуть започаткуванню систематичної професійної рефлексії, спрямованої на переосмислення студентами уявлень про майбутню професійну діяльність (її мету, види, засоби, результати), шляхи досягнення професійної компетентності під час навчання, етичні та професійні вимоги до фахівця-психолога, особливості організації навчального процесу та стосунків в освітньому середовищі ВНЗ та професійній спільноті, власні можливості інтенсифікації професіоналізації.

Тренінг-практикум дасть змогу за короткий термін побачити ресурси та проблеми кожного студента-учасника експерименту і перспективи групової динаміки. Це сприятиме роботі кураторів, проведенню цілеспрямованої виховної роботи з першокурсниками з перших тижнів навчання.

Механізмом забезпечення (започаткування та підтримання) продуктивного (інноваційного) процесу буде укладання між керівником (експериментатором) та кожним учасником дослідження індивідуальних угод про дотримання певних правил спільної роботи та управління процесом обговорення в групі. Угода передбачає обговорення тем, пов'язаних з майбутньою навчально-професійною діяльністю. Передбачається, що результатом стане розуміння необхідності співпрацювати на паритетних умовах. Управління процесом обговорення актуальної тематики здійснюватиметься як штучне регулювання тренерами труднощів вирішення завдань у ході тренінг-практикуму, виявлення ресурсів та подолання перепон для вирішення визначених проблем.

Для обробки отриманих емпіричних даних передбачається застосувати: 1) *метод контекстуального функційно-параметричного змістово-сміслового аналізу (КФПЗСА) мовленнєвої продукції (протоколів розв'язання МТЗ, дискурсу учасників тренінг-практикуму) [5]; 2) груповий рефлексивний аналіз подій; 3) методи математичної статистики (зокрема кореляційний і факторний аналіз), які будуть використовуватися для поглиблення аналізу результатів опитування.*

Запропонована програма емпіричного дослідження і комплекс процедур дадуть, на наш погляд, змогу визначити локалізацію групової рефлексії в часі як чинника професійного самовизначення студентів-психологів. У кінцевому підсумку ми сподіваємося отримати можливість розробити експериментальну модель інтенсифікації професійного самовизначення студентів-психологів у просторово-часовому позиціонуванні, по-

будувати груп-рефлексивну динамічну модель професійного самовизначення майбутнього психолога в ситуації невизначеності ринку праці.

Реалізація представленої програми емпіричного дослідження створить можливості для розроблення методики кількісного і якісного аналізу локалізації групової рефлексії у професійному самовизначенні майбутніх психологів у період опанування професії; модифікації проекту рефлексивного тренінг-практикуму для забезпечення інтенсифікації отримання студентами орієнтирів професіоналізації на початку та у другій половині навчання професії; розроблення рекомендацій за результатами експериментального впровадження груп-рефлексивної динамічної моделі професійної самореалізації студентів-психологів в ситуації невизначеності ринку праці.

Висновки:

1. Представлено проект програми дослідження локалізованої в часі групової рефлексії як чинника опанування майбутніми психологами ситуації невизначеності ринку праці в контексті проблеми професійного самовизначення.

2. Визначено етапи дослідження, обґрунтовано методи і лінії аналізу, схеми порівняння даних, алгоритми отримання висновків та результатів дослідження, які у своїй сукупності спроможні забезпечити адекватне меті емпіричне дослідження групової рефлексії як чинника професійного самовизначення майбутніх психологів в умовах ринку праці.

3. При конструюванні інструментарію дослідження враховано підходи до групової рефлексії як до процесу, механізму, результату, що забезпечує створення рефлексивного середовища для опанування невизначеності при збереженні контролю над змінними в ситуації професіоналізації, максимально наближеній до реальної життєвої ситуації професійної самореалізації в сучасних умовах ринку праці.

Література

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – М. : Владос, 1994. – 336 с.
2. Абульханова-Славська К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
3. Готтсданкер Р. Основы психологического эксперимента : Учеб. пособие для вузов / Р. Готтсданкер / Пер. с англ. Ч. А. Измайлова, В. В. Петухова. – М. : Академия, 2005. – 368 с.
4. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія : Підручник / С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.
5. Найденов М. И. Групповая рефлексия в решении творческих задач при различной степени готовности к интеллектуальному труду : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03; 19.00.01 / Найденов М. И. – К., 1989. – 239 с.
6. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект) : [монографія] / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. – 443 с.
7. Бодалев А. А., Столин В. В. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин. – СПб. : Речь, 2000. – 440 с.
8. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – М. : Педагогика, 1981. – 96 с.